

Természet és látvány

A tájkép értékelése a Medves-vidéken

A Medves-vidék az Északi-középhegység változatos felépítésű és formakincsű kistája. A természeti szépségekben bővelkedő térség sajátossága, hogy területén az 1960-as évekig országos fontosságú szénbányák, az 1980-as évek elejéig pedig fokozatosan csökkenő jelentőségű bazaltbányák működtek. Ennek köszönhetően a terület egy részén az ember ún. ipari tájat hozott létre. Az emberi tevékenység a tájváltozásra szinte mindig negatívan hatott mind esztétikai, mind ökológiai szempontból. A bányászat befejezése óta nő a turizmus jelentősége, s előtérbe került a táj szépsége mint turisztikai vonzerő.

Az idegenforgalom fellendülése abból fakad, hogy az emberek menekülnek a megszokott környezetükből. Ha a város természetre vágyik, „betör a szórakoztatóipar” a tájba: síparadicsomokat, golfpályákat, sportcentrumokat hoznak létre, szállodák, bevásárlóközpontok, hétvégi házak épülnek. Az épületek nagyobb része negatívan hat a tájra, megváltoztatja annak karakterét, így esztétikailag is zavaró hatású. Az ilyen üdülőterületeken azonban, ahol a táj áruvá vált, a pihenni vágyó embereket las-

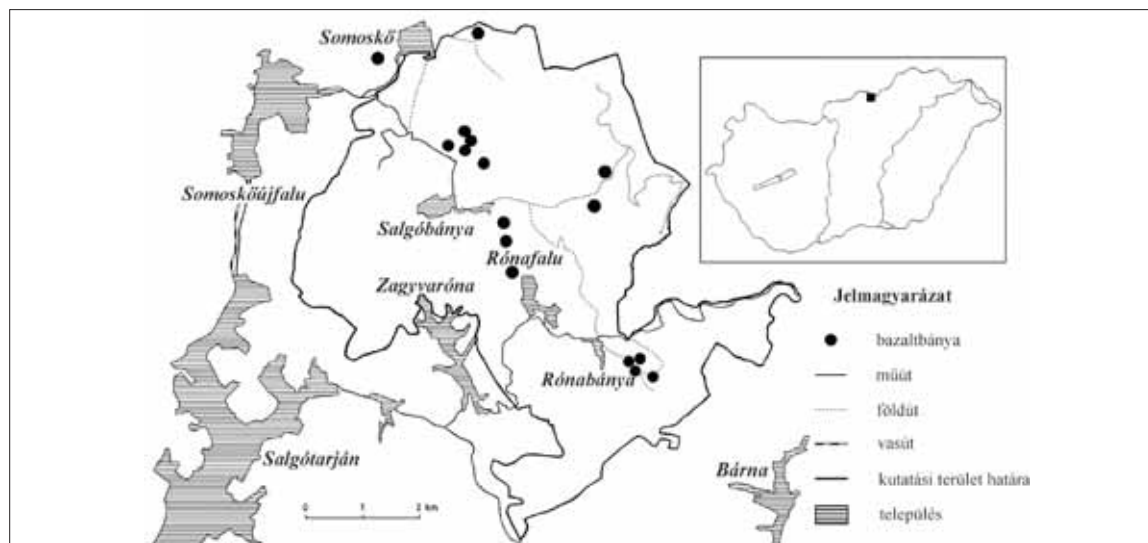
san-lassan utoléri az, ami elől menekülni próbáltak.

Korábbi vizsgálataink megállapították, hogy bár a térség jelentős turisztikai potenciállal rendelkezik, annak kihasználtsága ma még nem megfelelő. Bemutattuk, milyen lehetőségek vannak a turizmus fejlesztésére, sőt településekre lebontva felvázoltunk egy lehetséges jövőképet is arról, hogy hogyan képzeljük el a turizmus és természetvédelem kapcsolatát a Medves-térségben. Írásomban megkísérlem összefoglalni ottani tájészítéikai kutatásainkat.

AZ ELEMEEK ÖSSZHANGJA

Először egy olyan szempontrendszert határoztunk meg, amelynek segítségével megítélhetők a Medves-térség tájészítéikai értékei. Emellett vizsgáltuk a táj megjelenését (látványát), attraktivitását, természetességét (naturalitását) és a táji elemek kontrasztosságát. Bár a táj esztétikai megítélése számos szubjektív elemet hordoz, mégis vannak olyan szempontok, amelyek segítségével a táj szépsége értékelhető.

A Medves-vidék a kutatási területtel

A *forma (alak)* a táj egyik legszembeütőbb tulajdonsága. Gyakran a táj típusát is ennek alapján határozzák meg. A táj egységességét, esztétikusságát a harmonikusan összetartozó formák együttese jellemzi.

A Medves-térség változatos felszínformákkal jellemezhető. A terület mind makro-, mind pedig mikro-formákban gazdag. A bányászat után visszamaradt meddőhányók nem természetesek, a táj szépségét gyakran elrontják.

A Medves-vidék legjellemzőbb természetes formái: a Medves-fennsík, amely Közép-Európa legnagyobb bazaltplatója (magyarországi területe mintegy 7 km²), amit bazaltkúpok kereteznek. A legmagasabb csúcsokra stratégiai jelentőségük miatt már a 13. században várakat építettek. Ezek a kultúrtörténeti emlékek növelik a táj esztétikai értékét. A valódi vulkáni kúpokhoz hasonló, igen látványos, bár mesterséges formák a salakkúpok, amelyeket vízmósások tagolnak.

A *méret* abszolút és relatív értelemben is megadható. A nagy abszolút méretek általában különleges vonzerőt jelentenek. Ha azonban hiányzik a változatosság (ez a monotonia), akkor unalmas, taszító is lehet az óriási méret (például egy hatalmas pusztaság). Területünkön hiányoznak az igazán grandiózus méretű formák, emberi léptékén még a legnagyobb összefüggő felszínként megemlíthető Medves-fennsík sem változtat.

Somoskő vára a Sátorossal

A *relatív* méreteknak az egyes tájelemek, foltok egymáshoz viszonyított arányának megítélésében lehet szerepe. Egy hegyoldal esztétikusabb, ha nem csak összefüggő erdő borítja, hanem nyílt (tisztások, újulak) és erdővel borított (zárt) területek váltakoznak kb. 30:70 százalékos arányban. Így tu-

lajdonképpen esztétikai szempontból a változatos vegetációjú terület az értékeesebb, aminek kialakításában a Medves-vidéken is jelentős szerepet játszott az ember.

A Salgó-vár alkonyi sziluettje

A természeti táj váltakozó méretű, formájú elemei általában összhangban vannak egymással. Ez teremti meg egy táj harmóniáját, egységességét. Az esztétikai megítélésben elsősorban a felszín megjelenése a meghatározó. Ezért a többi tényezőt is a morfológiával vetjük össze.

A *művi elemeket* akkor tekinthetjük tájba illeszkedőnek, ha formájukat és anyagukat tekintve is harmonizálnak a közvetlen, esetleg a tágabb környezet természeti formáival, természetes anyagaival. A tiszta térélmény segíti a tájékozódást, ezáltal pozitív kép alakul ki a területről. A megfelelő térélmény kialakulásához bizonyos zártság (lehatároltság), mélység (előtér, középtér, háttér) és térmagasság szükséges. Ha a térhatároknak egy bizonyos része megvan, akkor a hiányzó szakaszokat a szemlélő a képzeletében pótolja.

Vizuális szempontból a látvány lehet nyílt (például a Medves-fennsík gyeppel borított legelői), áttört (ilyenek a fennsík felhagyott legelőin a ritkás facsoportok) és zárt, mint a beépített területek (iparterületek), illetve a Medves-peremi erdőségek. A különböző vonalas szerkezetű objektumok (út, kerítés), illetve területhatárok, amelyek irányítják a tekintetet, emelik a térhatást és dinamikát sugároznak.

Az eltérő művelési ágak, területhasználati módok határára alakulhatnak ki a szegélyek, általuk válik láthatóvá a tájszerkezet. A szegélyek hatását fokozza a fény-árnyék hatás, a színek és formák kontrasztja, valamint a zártság és a nyitottság érzete.

A táji elemek hasonló jellegű felépítésében és ezek egymásutánosságában nyilvánul meg a szemlélőt megnyugtató folyamatosság. Az ilyen hasonló elemek (terek) többszöri megjelenése adja a táj ritmusát, amely többnyire pozitív hatású, de egy bizonyos határon túl unalmassá is válhat. Egyfajta ritmust képviselnek a Medves-fennsík egymással párhuzamosan kialakult eróziós barázdái.

A somoskői bazaltömlés

Egyes táji elemek uralkodó hatásúak különleges formájuk, méretük, anyaguk vagy színük révén (dominancia). Éppen ezért válhatnak tájékozódási ponttá, de akár a táj szimbólumává („névjegykártyájává”) is, mint pl. a somoskői bazaltömlés, amely különleges formája miatt egyedülálló értéket képvisel Közép-Európában.

A HELY SZELLEME

Az élő és élettelen tájelemek sajátos illeszkedésével ezek egy megjelenési egységgé formálódnak. Az egyediség fogalmánál az elemek összjátéka (harmoniója), az általuk alkotott mintázat és ennek össze nem téveszthetősége játsszák a legnagyobb szerepet, ami a méreteken, az anyagokban, a szerkezetben nyilvánul meg. Kutatási területünkön erre kiváló példa a Ravaszlyuk különleges, állandóan változó homokkőszurdoka.

Az ember alapvető esztétikai igénye a vizuális változatosság. A természeti táj diverzitását változatos földtani fejlődés, heterogén kőzettani, talajtani és geomorfológiai felépítés jellemzi. Mindehhez változatos bioszféra társul. Az ökológiai diverzitás hozzájárulhat a táji sokszínűség kialakulásához, de a táji változatosság is elősegítheti a

fajgazdagság kialakulását. Az is előfordulhat, hogy az egyik tényező kellő változatossága ellenére sem alakul ki a másik diverzitása. A táji diverzitás igazán akkor értékes, ha jelentős (nem csak sokféle, hanem értékes fajok) ökológiai (faji) diverzitással jár együtt, bár ennek tájesztétikai szempontból ritkán van jelentősége. Az emberi tevékenység növelheti vagy csökkentheti a táji diverzitást.

A változatosság lehet térbeli (a képi elemek különbözősége, kontrasztok) és időbeli (a táji elemek változása évi és napi ritmus szerint). Az időjárás elsősorban a fényviszonyokat, a színek intenzitását befolyásolja, de ide sorolhatjuk a különböző formájú felhőket és a különleges légköri jelenségeket (pl. a szivárványt) is. Az időjárás megváltoztathatja a táji elemeket.

A táj megjelenése évszakonként is jelentős különbségeket mutat. Télen gyakran sápadt fényviszonyok jellemzőek. A lombkorona hiánya miatt a domborzat jól felismerhető. Tavasszal újraéled a vegetáció, virágba borul a természet, a világoszöld szín dominál. Nyáron éri el a vegetáció a maximális sűrűségét, s a legnagyobb fényintenzitás miatt a színek tisztán jelennek meg. Ősszel az erdők színesednek, ilyenkor a vöröses-sárgák túlsúlya jellemző.

A fények változó beesési szöge és intenzitása miatt a nap folyamán erőteljesen változik a térhatás. Oldalfénynél emelkedik ki legjobban a plaszticitás, ellenfényben a táji elemek nem vehetők ki tisztán, ezért a tér nagyobbtnak tűnik.

Általánosságban kijelenthető, hogy minél nagyobbak a kontrasztok, annál hatásosabb a feltáruító kép. A fényviszonyok elsősorban az évszaktól, a napszaktól és az időjárástól függenek. A világosság foka a táj megjelenését nagyban változtatja. A világos színű területek nagyobbtnak tűnnek, mint a sötétek. Egyébként a színeknek is fontos szerepük van a térérzet kialakításában. Általános megállapítás, hogy a piros, narancs vagy sárga, vagyis meleg színű tárgyakat közelebbinek érezzük, mint a kék, zöld színűeket.

Ide tartozik még a természetben ritkán, főleg vízfelületekhez kapcsolódó jelenség: a tükröződés és a csillogás, ami néhány ásványnál és növényfajnál is előfordul. A tükröződés révén az embert érő vizuális ingerek száma nő, és vízszintes tengelyű szimmetria jön létre. Területünkön két jelentős vízfelület található: a Tehenesi-horgásztó és a Közép-bánya tava.

Az anyagok, illetve ezek felszínének jellemzője (annak mintázata) a textúra, amely a falevéltől az erdőig több szinten jelenhet meg. A mesterséges felületek legnagyobb része sima, mintázat nélküli.

A táj maga is hordoz csak reá jellemző tulajdonságokat. A vonzó tájrészletek a tájtényezők különleges együttesét alkotják és így az adott helyre vonatkoztatható, sajátos egységben megjelenő egyedi értéket képviselnek. Ezt tekinthetjük a „hely szellemének” (genius loci). Ezek azok a többnyire természeti látványosságok, amelyeket az emberek mindenféle esztétikai elemzés nélkül is a legszebbnek tartanak. E sajátos katarzisélmény kialakulásában szerepet játszanak az előzőekben tárgyalt szempontok is.

A Ravaszlyuk homokkőszurdoka

Az ilyen látvány teljességét az értelmünkkel felfoghatjuk, de a képzeletünk már nehezen birkózik meg vele. A potenciális – de nem valós – veszély érzete még érzékletesebbé teszi az élményt, pl. amikor egy korláton át egy szurdok mélységeibe nézünk. E különleges tájak (tájrészletek) gondos kezelést igényelnek, s az emberi beavatkozást kerülni kell, mert gyakran a legkisebb változtatás megszüntetheti a hely különlegességét (pl. a kilátást).

KÉPESLAPOK A TÁJRÓL

A képeslapok „eladják”, ugyanakkor jellemzik a tájat. A képeslapnak ezért az eladandó táj imázsának megalkotásán túl jelentős reklámhordozó funkciója van. Az adott tájról és annak karakterisztikus elemeiről a látnivalók leltáraként adják a leggyorsabb és legszélesebb körű áttekintést. Ezért van nagy jelentősége annak, hogy mi kerül rá a képeslevezőlapokra.

Tájesztétikai kutatásunkhoz forrásként a Medvesvidéket bemutató, 1899-től megjelentetett 308 képeslapot használtunk. A lapokat különböző szempontok szerint értékeltük. Először arra voltunk kíváncsiak, hogy a vizsgált, több mint száz év alatt mikor adták ki a legtöbbet és a legkevesebbet. Ezek az adatok természetesen a sokféleségre vonatkoznak, nem pedig a nyomdai példányszámra. Megállapítottuk, hogy a legtöbb képeslap a két háború között, a harmincas években jelent meg, ami a gazdasági világválság utáni konjunktúra eredménye. Érthető módon a második világháború évtizedében jelent meg a legkevesebb, majd az újjáépítés után a 60-as és a 70-es években ismét megközelítette a háború előtti időszak mennyiségét.

Vizsgáltuk a táj képi szerepét is, a természetes (természet közeli) és a mesterséges képi elemek százalékos arányának kifejezésével.

Természetes (természet közeli) tájként (tájképi elemként) kezeltük az erdős, bokros, rét, legelő kategóriákat (noha ezek is többé-kevésbé antropogén hatás alatt állnak); mesterséges elemeknek az intenzíven művelt, sérült (mint pl. egy külszíni bánya), valamint beépített területek mellett a kopár meddőhányós területeket neveztük. Figyelembe kell azonban venni, hogy például a külszíni bányák a rekultivációval vagy a növények betelepülésével újra természetes (természet közeli) tájjá válhatnak, mint ahogy a felhagyott mezőgazdasági területek is.

Így a képeslapokon látható felszínborítás, illetve területhasznosítás alapján döntöttünk a természetes vagy mesterséges kategóriák között. Ennek megfelelően a táj képi szerepe lehet uralkodó, amikor a természetes elemek a képen meghaladják az 50%-ot; egyenrangúnak tekinthetjük, amikor az arány 50-50%-os és alárendeltnek, amikor a mesterséges képi elemek aránya haladja meg az 50%-ot, azaz kizárólag háttérként szerepelnek a képeslapokon természetes (természet közeli) tájak. A táj-

képet ábrázoló képeslapok legnagyobb részében a táj uralkodó jelleggel jelenik meg.

Az értékelés leginkább szubjektív része a táj(kép)-élmény meghatározása volt. Az élmény alapvetően akkor tekinthető pozitívnak (tetszetős, látványos), amikor a mesterséges elemek alárendelt szerepet kapnak, bár az élmény kialakulásában szerepet játszhatnak a mesterséges tájképi elemek is, pl. egy vár. A változatosság, a természetesség alkotó elemeként említhető, de a pozitív tájélmény kialakulásában fontos megemlíteni még a színek és a fények szerepét is. Éppen ezért pozitív élményeket okozhat egy intenzíven művelt, különböző színű parcellákból álló mezőgazdasági terület, ugyanakkor nem okoz feltétlenül kellemes élményt egy sűrű, sötét, természetes erdő képe. A tájélmény akkor semleges, ha egyhangú (egyszínű), homogén tájképet látunk, hiányzik a kontraszt, a mozgalmasság (változatosság). Ebben az esetben gyakran az sem lényeges, hogy a természetes és mesterséges elemek milyen arányban vannak jelen a képen. Végül negatív tájélmény a pusztuló, elhanyagolt, degradált táj. Ennek ellenére pl. a somoskői egykori kőbánya feltárt, látványos vulkáni rétegei pozitív táj(kép)élményben részesítenek.

Látható, hogy táj(kép)élményünket több, nemigen „számszerűsíthető” tényező alakítja, ezért az értékeléskor nem lehetett teljesen kiküszöbölni a szubjektív elemeket. A tájképek értékelése során azt kaptuk, hogy a táj(kép)élmény arányaiban többé-kevésbé megegyezik a vizsgált képeslapok tájképi szerepével. A pozitív táj(kép)élményt sugárzó lapok aránya 51%, a negatívaké 14%. Ez látszólag azt is jelenti, hogy az uralkodó tájkép bemutatásának szerepét betöltő lapok legtöbbje egyben pozitív élményt is nyújt, míg az alárendelt szerepű képeslapokhoz negatív tájélmény társul. Ilyenfajta összefüggést azonban nem minden esetben tudtunk kimutatni.

A képeslapokat átvizsgálva kerestük a leggyakrabban ábrázolt, tehát minden időszakban jelentős értéket képviselő objektumot (tájképi értéket). A legtöbb (79) képeslapon megjelenő objektum a térség fontos kultúrtörténeti emléke, Salgó vára, amely a Salgó csúcsára épült. Ha ehhez hozzávesszük azokat a lapokat is amelyek alárendelten, a háttér részeként ugyan, de felismerhetően megjelenik a várhegy, akkor a képek száma 90. A különböző időszakokban, különböző technikával

készült lapok képeit összegezve, megpróbáltuk rekonstruálni, hogy honnan készítették a felvételeket, és ennek megfelelően újrafotóztuk azokat. Az így elvégzett képeslap-kiértékelés alapján, térkép és légi fotó segítségével egy látványtérképet szerkesztettünk, ahol jelöltük a fényképezés irányát és számát, így vizuálisan érzékelhető az is, hogy melyik a várhegy legtöbbet fotózott oldala (részlete).

(A tanulmány az OTKA támogatásával készült.
Témaszám: T 046373)

Karancsi Zoltán

főiskolai docens,

SzTE JGyTFK Földrajz Tanszék, Szeged

IRODALOM

- Drexler Sz. - Horváth G. - Karancsi Z. (2003), Turizmus, természetvédelem és tájhasznosítás kapcsolata egy nógrádi kistájrészlet példáján, Földrajzi Közlemények, CXXVII. Köt. 1-4. sz. pp. 45-62.
- Karancsi Z. (2001), A Medves-térség természeti környezetét befolyásoló antropogén hatások értékelése, A Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei, Szeged, CD-ROM, ISBN 963482544-3
- Karancsi Z. (2002), Természetes és antropogén eredetű környezetváltozás a Medves-térség területén, Doktori (PhD) értekezés, SZTE, kézirat, p. 131.
- Karancsi Z - Kiss A. (2006), Tájékszétikai vizsgálatok a Medves-térség területén: A táj képi szerepe és a tájképélmény értékelése képeslapokon. II. Magyar Tájökológiai Konferencia Kiadványa. Debrecen, közlésre elfogadva.
- Karancsi Z - Horváth G - Kiss A. (2006), Tájékszétikai vizsgálatok a Medves-térség területén: Egy klasszikus képeslapmotívum megjelenítése. A III. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei. Budapest, CD Kiadvány, ISBN 9639545120
- Kastner, M. (1985), Das Landschaftsbild. Entwicklung und Veränderung, rechtlicher Stellenwert in Österreich, Wahrnehmung und Bewertung, Wien, Universität für Bodenkultur
- Mezősi G. - Csima P. (1998), Tudományos szempontok az egyedi tájértékek kataszteréhez, KTM Természetvédelmi Hivatal - kézirat p. 49 + 20 melléklet